

Giovanni Reale, Sokrat: K otkriću ljudske mudrosti

Gregorić, Pavel

Source / Izvornik: **Filozofska istraživanja, 2003, 89, 512 - 514**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:114547>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

srpskog populističkog pokreta, koji je bio duboko autoritaran i u suprotnosti s građanskom revolucijom: Miloševićev režim može se definirati kao cezarizam i sultanizam. Stoga je i Crnoj Gori i Srbiji bila neophodna druga tranzicija, te je tek rušenjem Miloševićeva režima u Srbiji (a, prije toga, rascjepom vladajuće stranke u Crnoj Gori) započelo razdoblje izborne demokracije, ali obilježeno elementima nestabilnosti što ometaju demokratsku konsolidaciju.

Prilog Lina Veljaka mogao bi se definirati kao rasprava iz filozofije povijesti i prava. Rekonstruirajući u maniri Hegelove filozofije povijesti genezu regionalno diferencirane Hrvatske, autor kritički reflektira ustavnu i zakonsku regulativu teritorijalnog ustroja Republike Hrvatske, promišlja ideju i praksu županije i njezin odnos s idejom regije, te jednako tako kritički raščlanjuje dilemu između centralizma, regionalizma i federalizma. Odbacujući relevantnost i smislenost federalističkog ustrojstva Hrvatske, on se usredotočuje na antitezu centralizma i regionalizma. Premda uočava bitne elemente prednosti regionalizma nad centralizmom (od historijskih specifičnosti naše zemlje, pa do civilizacijske univerzalnosti načela supsidijarnosti) – Veljak vrlo precizno razlikuje prihvatljive od nepoželjnih elaboracija regionalizma. U zaključnim razmatranjima, on daje argumentaciju u prilog nužnosti potrage za optimalnim ravnotežama: u prvome redu, radi se o ravnoteži koncentracijskih i dekoncentracijskih tendencija u području odnosa uprave i vlasti; u drugom redu, radi se o ravnoteži među razinama vlasti (a vlast samu definira kao kontrolne mehanizme kojima nositelj suvereniteta podvrgava vršenje onih zadaća koje se ne mogu efikasno ostvarivati individualno ili samoorganizirano); u trećem redu, radi se o ravnoteži raznovrsnoga i univerzalnoga; u četvrtom, pak, redu o ravnotežama koje se profiliraju na razini razmatranja fenomena multikulturalnosti i interkulturalnosti. Ravnoteže o kojima je tu riječ nisu ništa samosvrhovito, autor ih problematizira u kontekstu funkcionalnosti, ali prvenstveno u sklopu njihova uklapanja u europeizirajuće i demokratizirajuće razvojne tendencije u zemlji i u njezinu okruženju.

Svakako treba spomenuti i prilog Alpara Losonca. U tom radu autor tematizira pitanje kolektivnog identiteta Vojvodine kao reprezentanta regionalizma u Srbiji. Posebnu pažnju posvećuje pitanjima multikulturalnih odnosa, smatrajući da sinteza između regionalnih kapaciteta i multikulturalnog angažmana može osigurati regionalnu sliku

Vojvodine koji bi bila zasnovana na neprislomnom konsensusu. I ovaj se rad primarno može klasificirati kao filozofski, uz uže određenje filozofije politike i filozofije kulture.

Među priloženim radovima donekle se izdava, naročito po tonu, rasprava Slobodana Antonića, koja se isuviše približava području dnevne politike (iako je opskrbljena odgovarajućom znanstvenom aparaturom, brojnim referencama, itd.). Autor kritizira aktualnu srbijansku vlast da je iznevjerila predizborna obećanja i, sama po sebi, ta je intencija pohvalna, ali ostaje nejasno s kojih pozicija autor kritizira Đinđićevu vladu. Mogao bi se steći dojam da Antonić kritizira Đinđića zbog prevelikog otvaranja prema Europi. Na taj način ostaje otvoreno pitanje politikantskog karaktera ovoga teksta i, konzekventno, otvara se pitanje o uredničkim kriterijima. Urednike od žešće kritike može spasiti samo prihvaćanje dobromamjerne pretpostavke da su uvrštavanjem Antonićeva rada htjeli demonstrirati svoju praktičku privrženost idejama pluralizma i tolerancije.

No, što se tiče ostalih priloga, a posebno glede cjeline ovoga inovativnog i provokativnog zbornika, urednicima na čelu s Dragicom Vujadinović pripada svaka moguća pohvala. Preostaje nada da će se projekt nastaviti i da će uroditi daljnjim vrijednim publikacijama i edicijama.

Zvonko Šundov

Giovanni Reale

Sokrat: K otkriću ljudske mudrosti

Demetra, Zagreb 2003.;
preveo Luka Boršić

Teško je precijeniti važnost Sokrata za zapadnjačku filozofiju. Bez njega povijest filozofije izgledala bi znatno drukčije. Takozvane »manje sokratovske škole« – megarska, kirenska i kinička – ne bi imale poticaja i podloge za svoja učenja. Platonovi dijalozi iz ranog razdoblja ne bi imali svoj središnji lik, onog neumornog ispitivača, sijača nedoumica i dvojbi, nepopustljivo racionalnog gospodara argumenata koji ljude suočava s njihovim neznanjem i traži ih da polože račun o

vlastitom životu. Bez tih dijaloga niti Platonovi spisi iz srednjeg i kasnog razdoblja ne bi izgledali isto, a niti bi bilo osnove za skeptički obrat u Akademiji koji počinje s Arkesilajem. Bez Sokrata, pripadnici stoičke škole ostali bi bez svog uzora i nekih središnjih učenja što su ih preuzeli od Sokrata. U tim okolnostima i kasnija filozofija jamačno bi se razvijala drugim smjerom.

Već je ovih nekoliko naznaka dovoljno da se uvidi Sokratova važnost za filozofiju. Usprikos toj važnosti, Realeova knjiga *Sokrat: K otkriću ljudske mudrosti* prva je monografija o Sokratu na hrvatskom jeziku (izuzmemo li opskurnu Jemeršićevu knjižicu *Sokrat i njegova filozofija* iz 1885. godine). Uz to valja spomenuti i da je ova knjiga jedna od najrecentnijih monografija o Sokratu na svjetskim jezicima, izvorno objavljena 2000. godine na talijanskom.

Giovanni Reale profesor je antičke filozofije u Milanu, plodan autor i marljiv izdavač. Pogledaju li se talijanska izdanja vezana uz antičku filozofiju, stječe se dojam da u Italiji ništa ne može biti objavljeno na tom području bez Realeova blagoslova. U bogatoj grafičkoj opremi, uobičajenoj za izdanja »Demetre«, knjiga *Sokrat: K otkriću ljudske mudrosti* sadrži i pogovor prevoditelja, bilješku o piscu, te bilješku o prevoditelju. Prijevod i bilješku o piscu potpisuje Luka Boršić, Realeov student, od kojega se moglo i očekivati da će odlično obaviti svoj posao. Nekoga bi možda mogli zasmetati mjestimični arhaizmi i stilske idiosinkrazije (npr. »počam« i »s razloga«), nekoliko dvojbenih prijevodnih rješenja (npr. »sveopće« kao prijevod za talijansko »universale«, »savjest« za »coscienza« u kontekstu gdje ta riječ zacijelo znači »svijest«, ili »Misl i o spoznatljivom« kao prijevod naslova Porfirijeva spisa *Aphormai pros ta noeta*), te nedostatak jasnog kriterija o tome koje će se postojeće hrvatske prijevode klasičnih autora koristiti, a koje ignorirati. Sve to, međutim, nimalo ne umanjuje Boršićeve zasluge.

Kako bismo precizirali temu i istaknuli vrijednost Realeove knjige, kažimo da postoje dvije vrste studija o Sokratu: one koje se bave Sokratom kakvoga prikazuje pojedini antički autor, te one koje se bave historijskim Sokratom. Druga vrsta studija o Sokratu suočena je s jednim velikim problemom: Sokrat nije ništa napisao, a sačuvani izvještaji Sokratovih suvremenika i učenika većinom su proturječni, pri čemu niti jedan od tih izvještaja sam po sebi ne zaslužuje veću vjerodostojnost od drugih. Stoga je broj tvrdnji o Sokratu što ih sa sigurnošću možemo iznijeti

vrlo skroman. Većina tvrdnji o Sokratu tek je više ili manje vjerojatna, a njihovu vjerojatnost nerijetko je potrebno dokazivati minucioznim filološkim i historijskim argumentima. Zbog toga je drugu vrstu studija o Sokratu u pravilu teško čitati.

Realeova knjiga, međutim, iako pripada toj drugoj vrsti, lako se čita. Reale ne ulazi u detalje, ne potkrepljuje svaku svoju tvrdnju izvorima i argumentima, već pokušava identificirati osnovne crte Sokratova lika i mišljenja, te ih staviti u prikladni kulturno-povijesni kontekst. Kao što sam ističe u prvom poglavlju, Reale želi izbjeći dvije krajnosti, onu »filološku« (Gigon, Montuori) koja u potrazi za činjenicama gubi osjećaj za ideje, te onu »teoretsku« (Hegel, Heidegger) koja u revnoj razradi ideja gubi osjećaj za činjenice. Srednji put Reale vidi u povijesno-hermeneutičkoj metodi (Gadamer, Patočka) koja Sokratove osnovne ideje sagledava iz perspektive povijesnog i kulturnog trenutka u kojemu su nastale. Ta metoda nije zahtijevala složene filološko-historijske argumente, mnoštvo bilješki i opsežniju bibliografiju. Odabravši tu metodu, dakle, Reale je uspio napisati knjigu koja se bavi historijskim Sokratom, a koja je istovremeno lako čitljiva i dovoljno obuhvatna. U njoj se dotiču svi važniji aspekti Sokratova lika i mišljenja: slojevita ironija, opovrgavajuća dijalektika, etički intelektualizam, Sokratova pobožnost itd. Takva knjiga, dakle, pruža dobar uvod u Sokratov lik i mišljenje, ali i u njegovu recepciju od antike, preko Kierkegaarda i Nietzschea, do nekih suvremenih autora.

Međutim, onaj koji na 360 stranica Realeove knjige traži više od uvodnog i poticajnog štiva mogao bi ostati razočaran. Poznavatelji stručne literature o Sokratu – radova Chrousta, Vlastosa, Santasa, Kahna, Brickhousea i Smitha, Bensona i drugih – steći će dojam da Reale prešućuje mnoga važna pitanja i dvojbe, da nedovoljno potkrepljuje svoje postavke, da ignorira moguće prigovore svojim tezama, ali i one koji su već izneseni. To ćemo pokušati kratko ilustrirati u sljedećim odlomcima. Za početak je dovoljno pogledati bibliografiju, da bi se steklo uvid u stručnu razinu Realeove knjige. Sekundarna literatura ima 64 stavke, od kojih 8 otpada samo na Nietzschea, dok suvremenih radova na engleskom jeziku, osim Havelocka i Vlastosa, uopće nema. Samo dvije stavke sekundarne literature otpadaju na članke, dok je dobar dio rezultata sokratovskih studija u proteklih tridesetak godina bio iznošen upravo u tom obliku. Nadalje, gotovo trećina cjelokupnog teksta otpada na citate

iz primarne i sekundarne literature, od kojih se neki citati protežu preko tri i više stranica. Takvu praksu teško je pronaći u stručnoj literaturi.

Ovdje ćemo se kratko osvrnuti na dvije središnje teze Realeove knjige. Prva i središnja teza cjelokupne Realeove interpretacije Sokrata jest Sokratovo poistovjećivanje čovjekove biti s njegovom *psyche*, razumljenom kao sposobnost intelektualne spoznaje i htijenja. S tim poimanjem duše, smatra Reale, Sokrat je udario temelj zapadnjačkoj tradiciji razumijevanja duše, te se na tome poimanju duše temelji *leitmotiv* Sokratove filozofije, a to je briga oko duše. Odista, ima razloga vjerovati da je Sokrat uvidio kako je ono najvrednije što čovjek ima njegova duša, a ne njegovo tijelo i izvanjska dobra poput bogatstva ili časti, te da stoga najviše pažnje treba pokloniti duši, usavršavati je i održavati je zdravom. On čini se da je Sokrat pritom pod dušom mislio prvenstveno na čovjekov moralni karakter, njegove dispozicije za djelovanje, želje i strahove, a ne na njegove spoznajne sposobnosti. Dakako, nije sporno da je Sokrat znanje smatrao nužnim i dovoljnim uvjetom valjane duše, ali to još ne znači da je Sokrat poistovjetio dušu sa sposobnošću spoznaje i htijenja. Nadalje, poimanje duše prema kojoj je ona prvenstveno čovjekov moralni karakter može se naći na više mjesta u literaturi prije Sokrata, kao što je pokazao Solmsen u svojim studijama, koje Reale ignorira. To ne umanjuje važnost Sokratova uvida da je duša ono oko čega čovjek mora najviše brinuti, ali dovodi u pitanje Realeovu središnju tezu. Osim toga, da je Sokrat odista prvi jasno pojmió dušu kao nekakvu sposobnost spoznaje i htijenja, valjda bi Aristotel u *svom pregledu prethodnih mišljenja o duši (De Anima I, 2–5)* barem jednima, makar i neizravno, spomenuo Sokrata.

Druga je teza da je Sokratova dijalektička metoda dovršila pojmovnu revoluciju unutar usmene kulture, a ta je revolucija na koncu dovela do pismovne kulture u antičkoj Grčkoj. Već su predsokratovski filozofi započeli revoluciju unutar usmene kulture uvođenjem apstraktnog pojmovlja. Naime, dok su se proizvodi mimetsko-poetske usmenosti mogli lako pamtit i reproducirati zbog svoje formulaičnosti, jačanjem racionalnog diskurza mijenjao se leksik i sintaksa tako da je potreba za pismom postajala sve veća. Tu je revoluciju unutar usmene kulture, smatra Reale, »radikalno okončao upravo Sokrat uvevši dijalektičku usmenost« (str. 101). Reale ne obrazlaže zašto baš Sokrata stavlja na kraj pojmovne revolucije unutar usmene

kulture. Realeu je takva teza potrebna kako bi objasnio, s jedne strane, zašto Sokrat ništa nije napisao, a s druge strane, zašto je nakon Sokrata cvjetala literatura inspirirana Sokratom (*logoi sokratikoi*). Međutim, svoje misli nisu zapisivali niti Piron stoljeće nakon Sokrata, niti Arkesilaj stoljeće i pol nakon Sokrata, niti Amonije Saccas šest stoljeća nakon Sokrata, dok su o njihovim djelima i učenjima pisali njihovi učenici. Zašto onda ne smatrati da je netko od tih filozofa, a ne Sokrat, okončao revoluciju unutar usmene kulture? Nema dvojbe da je Sokrat pridavao veliku važnost živoj riječi, ali su to činili i drugi filozofi nakon njega. Maločas spomenuti filozofi jamačno su njegovali usmenu predaju, a i Platon je neka svoja važna učenja iznio samo usmeno. Svi ti filozofi koji su njegovali usmenu predaju zacijelo su uvodili novo pojmovlje i dalje razvijali racionalni diskurz, tako da je osnovanost Realeove druge teze prilično dvojbená.

Moglo bi se još mnogo toga kritički reći o središnjim Realeovim tezama i njegovoj metodi obrade. No ako se Realeovoj knjizi ne pristupi s odveć visokim akademskim kriterijima, nego više kao popularnom štivu, ona će pružiti širok i poticajan uvod u Sokratov lik i mišljenje. Zbog toga Realeova knjiga *Sokrat: K otkriću ljudske mudrosti* predstavlja dobar odabir za prvu monografiju o Sokratu na hrvatskom jeziku.

Pavel Gregorić

Stuart Sim

Lytard i 'neljudsko'

**Naklada Jesenski i Turk, Biblioteka
»Znanost u džepu«, Zagreb 2001.;
preveo Neven Dužanec**

Život je sačinjen od različitosti. Različitost je element svojstven ljudskom. Granica ljudskog i ne-ljudskog, života i tehnologije, nalazi se na prostoru kreativnosti mišljenja i tajanstvene linije njegova kretanja. Ljudska misao mora biti sačuvana u samo njoj svojstvenoj slobodi, nepredvidljivosti, u opiranju preciznosti i svakoj vrsti ograničenja, u tijelu i u svojoj »patnji«. Nepredvidljiva linija kretanja znanosti i znanstvenih spoznaja, s jedne, i agresivnost tehnologije, s druge strane, uspostavlja novi poredak i redefinira život. Mo-